

Az Országos Kriminológiai Intézet olvasóterme

Fotó: Bv. fotó

GÖDÖNY JÖZSEF
OLVASÓTEREM

PUSZTAI TEREM

VISSZAESÉS VAGY TALPON MARADÁS?

Falling or stilling?

Jelen tanulmány egy három éven át tartó kutatásról ad röviden számot. Vizsgálatunk alapja a többszörös visszaeső bűnelkövetők életútjának megismerését célozta, amelynek során megerősítést nyert az a kriminológiában régóta elfogadott tétel, ami szerint az életútban halmozottan megjelenő rizikófaktorok erősen predesztinálják a kriminális karriert. A vizsgálat második periódusában olyan emberek életútját vizsgáltuk, akik hasonlóan hátrányos körülmények között nőttek fel, de mégis távol maradtak a deviáns életviteltől és sikeresen alkalmazkodtak a társadalmi elvárásokhoz. Őket a pszichológia rezilienseknek, a jelenséget pedig rezilienciának nevezi. Arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők játszhatnak szerepet ezekben a „sikertörténetekben”. Mennyiben függ a társadalom-konform boldogulás az egyénben rejlő, illetve a környezeti faktoroktól?

Kulcsszavak: többszörös visszaesők, reziliencia, Maslow-féle szükségletpiramis, hiányok, intra- és interperszonális tényezők

The present article gives a brief account of a three-year research. The basis of our research was to learn about the life paths of multiple recidivist offenders. The theory, which has long been accepted in criminology, that risk factors accumulating in the life course strongly predestine a criminal career, has been confirmed. In the second period of the study, we examined the life-paths of people who grew up in similarly disadvantaged circumstances but still stayed away from deviant lifestyles and successfully adapted to societal expectations. Psychology calls them resilient, and the phenomenon is called resilience. We were looking for the answer to what factors might play a role in these “success stories”. To what extent does social-conform well-being depend on individual and environmental factors?

Keywords: multiple relapses, resilience, Maslow’s pyramid of needs, deficits, intra- and interpersonal factors

Bevezetés

A kutatás első – 2017-es¹ és 2018-as – szakaszában 30 többszörös visszaeső, felnőtt korú² férfival készítettünk személyes interjút, akik jogerős büntetésüket a Budapesti Fegyház és Börtönben töltötték. Az interjúk egyenként 1-1,5 órás időtartamban zajlottak, a beszélgetéshez a BvOP-val folytatott engedélyezési eljárás eredményeképpen véglegesített, félig-strukturált kérdőívet használtuk.³

A beszélgetésekből az tűnt ki, hogy a bűncselekmények sorozatos megvalósítása az elítéltek életének szerves részét képezte. A többszörös visszaesők életüket koherensen, általában valamely – számukra elfogadható – értelmezési keretbe foglalva mesélték el (ami bizonyos tekintetben pszichológiailag átdolgozott „számvetés” és „számadás” volt), azonban úgy tűnt, hogy a többszörös visszaesők életében a deviancia és a bűnelkövetés ugyanolyan természetességgel és evidenciaként jelent meg, mint amilyen evidencia egy középosztálybeli ember számára a tanulás és a munkavégzés. Azok az elítéltek, akiknek a családjában nem volt jellemző a kriminalitás, saját magukra mint a „család feketebárányára” tekintettek. A kérdés viszont így még inkább adódott: mi lehet a közös vonás ezekben az elítéltekben? Miért válik valaki számára magától értetődővé a bűnelkövetés, a deviáns magatartásformák (főként az alkohol- és drogfogyasztás) gyakorlása, és a társadalom alapvető normáival való tartós szembeszegülés?

Az interjúkból vegyes kép bontakozott ki a többszörös visszaesők életútját illetően, azonban néhány közös sajátosság – az eltérő életesemények ellenére – megjelent: ez pedig a több szempontból elszorított hiány volt, aminek a minőségében és mélységében viszont érdemi differenciák mutatkoztak.

Az eltérések ellenére azonban az eredmények értelmezhetőek voltak Abraham Maslow szükségletpiramisában, minthogy ezek a hiányok jól körülírható, hierarchikus rendszert alkottak. Maslow elméletének⁴ értelmében az embereket szükségleteik kielégítése készíti a cselekvésre, amely szükségletek hierarchikus rendbe állíthatóak. Ez az

1 A 2017. évi kutatás részeredményeit lásd részletesebben: Bolyky O., Sárík E. (2018) p. 5-24.

2 Az életkor tekintetében, eredeti választásunk a 20-30 éves bűnelkövetőkre esett, mivel a kriminológiai vizsgálatok alapján a legnagyobb bűnelkövetői aktivitást a fiatal felnőttek – elsősorban férfiak – mutatják. A próbavizsgálat eredményeiből azonban az látható volt, hogy a mintába kerülő elkövetők életkori meghatározása túlzottan háttérbe szorította volna a kiválasztás egyéb szempontjait és nem biztos, hogy a tervezett létszámhoz elegendő elítélt állt volna rendelkezésre.

3 Kutatásunk elvégzéséhez személyes interjúk felvételét alkalmaztuk, majd az interjúk tartalmi, kvalitatív elemzésére került sor. A félig strukturált interjúhoz használt kérdőív több olyan kérdéskört tartalmazott, amely az eddigi, magyarországi kriminológiai kutatásoknak nem képezte részét (legalábbis nem ilyen részletességgel). Ezek a problémakörök a terhelt életének, családjában és iskolájában betöltött szerepének, illetve személyiségének, a bűnelkövetéssel kapcsolatos attitűdjének részletesebb megismerésén túl lehetőséget biztosítottak az elítélt társadalmi és csoportbeli szerepének kijelölésére, illetőleg a fogvatartott vallásosságának interpretálására is.

4 Maslow, A. (1954) p. 35-58.

alá-fölrendeltség azonban nem tekinthető rugalmatlan rendszernek. Maslow teóriájának lényege az, hogy amíg az ún. alacsonyabb rendű, primér igények nem nyernek kielégülést, addig az egyén szükségszerűen (és szinte kizárólag) az adott szükséglet/vágy⁵ kielégítésére törekszik, egyéb vágyai, motivációs késztetései pedig háttérbe szorulnak, minthogy azok érdektelenek a személyiség működése (alkalmasint az egyén túlélése) szempontjából.

A szükségletek⁶ két nagyobb, átfogó csoportot alkotnak: az ún. hiány alapú, „D” (Deficit) szükségletek és az ún. növekedés alapú „B” (Being) szükségletek kategóriáit. A hiány alapú, „D” szükségletek közé tartoznak a fiziológiai szükségletek (éhség, szomjúság, szexualitás), a biztonsági szükségletek (fizikai védettség, kiszámíthatóság), a szeretet és a valahová tartozás szüksége (gyengédség, viszonzott szeretetkapcsolat), valamint az elismerés/megbecsülés szüksége (önbecsülés, mások általi elismerés, hírnév, becsvagy). Növekedés alapú, „B” szükségleteknek tartotta a „képzeletbeli piramis” három felső szintjén elhelyezkedő igényeket, úgy, mint a kognitív szükségleteket (tudni, érteni, megismerni az igazságot), az esztétikai szükségleteket (szimmetria, rend, szépség), az önmegvalósítás szükségletét⁷ (elérni a bennünk rejlő lehetőségeket) és, ha még ezeket is túllépjük, az ún. ön-transzcendenciát (saját magunk meghaladása, mások segítése az önmegvalósításban).⁸ A szerző felfogása szerint, ha az ún. hiányalapú szükségletek nem elégülnek ki, az feszültséget, szorongást eredményez. Az ún. növekedés alapú szükségletek (amiket akár spirituális vagy egzisztenciális szükségleteknek is nevezhetnénk) soha nem elégíthetők ki teljes mértékben, funkciójuk azonban nem is ebben, hanem a személyiség vertikális épülésében, fejlődésében érhető tetten. Ráadásul minél magasabb rendű a szükséglet, annál inkább halasztható az igény kielégítése, és annál könnyebb permanensen elnyomni.

A fogvatartottak körében azonban – természetszerűen – nem a széles hatósugarú, nagy „felhajtóerejű” szükségletek hiánya okozott problémát, hanem a „D” szükségletek teljes vagy részleges hiánya. A legtöbb deficit azoknak az elítélteknek az életében jelent meg, akik gyermekkoruk jelentős részét gyermekotthonokban töltötték. Körükben előfordult az is, hogy a legelemibb fiziológiai és biológiai igények sem nyertek kielégülést: vagyis az elítélt gyermekkorában állandó elszenvedője volt az éhségnek, a hidegnek és

5 Maslow a munkájában gyakran a desire, vagyis vágy kifejezést használja, nem pedig a need (szükséglet) szót. Maslow, A. (1954) uo.

6 Ez elsősorban Maslow, A. (2003) munkájában bontakozik ki.

7 Az önmegvalósítás kifejezés problematikus voltát maga Maslow is felismerte, s megfogalmazta a feltett érzett „bánatát”, hogy a fogalmat nemhogy az átlagemberek körében, de a szakmán belül sem sikerült annak eredeti jelentésében elfogadtatni. *„Az ön szótag az önmegvalósításban a jelek szerint rossz irányba indítja el az emberek gondolatait, és új megfogalmazásaim, tapasztalati leírásaim gyakran tehetetlennek bizonyulnak amellet a nyelvi szokás mellett, hogy hajlamosak vagyunk az „ön”-t az „önzőséggel” és a puszta autonómiával azonosítani.”* Maslow, A. (2003) p. 50.

8 Az egyes szükségletek azonban a fenti besorolásnál is tovább kategorizálhatók; Tamás Katalin: Hol tévedett Maslow?

a szegényes ruházatnak is. A többszörös visszaeső elítéltek legnagyobb hányada sem fizikailag, sem emocionálisan nem tapasztalta meg a biztonság és a védettség érzését: a családmodellek zűrzavarosak, konfliktusosak, a családtagok igen sok esetben deviánsak voltak, vagy elhanyagolták gyermekeiket. Alátámasztva a korábbi nemzetközi és hazai kriminológiai kutatások eredményeit, az elítéltek legtöbbszörének az életéből hiányzott az apa, amelynek az oka azonban nem a válásokban keresendő, hanem az apa halálában vagy abban, hogy hosszabb időt töltött börtönben. A másik tipikusan és definiáltan jelenlévő hiányosság az volt, hogy még a rendezettnek tekinthető családokban sem sikerült az egyébként átlagos/jó kognitív képességekkel rendelkező megkérdezettek tanulás iránti motivációját felkelteni. Közös pontként volt tételezhető az elítéltek drogfogyasztása, illetőleg az erőszakos elkövetők alkoholos befolyásoltsága a bűncselekmények elkövetésekor.

A kutatás folytatásában (2019) a vizsgálati kérdést „megfordítottuk”, és azt vettük nagytitkos alá, hogy milyen tulajdonságokkal/képességekkel rendelkeznek azok, akik hasonló hátrányokat, nélkülözést szenvedtek el, azonban depriváltságuk, hátrányos helyzetük ellenére talpon maradtak, vagyis a kriminológia és a pszichológia szakkifejezésével „reziliens” személyek. A korábbi elemzés alapján olyan társadalom-konform életet élő felnőttek életútjának bemutatására törekedtünk, akik teljes gyermekkorukat vagy annak jelentős részét állami gondozásban (gyermekotthonban) töltötték, azonban – az anyagi és érzelmi támogatottság hiánya, valamint a hospitalizáció, institulizáció veszélyei ellenére – „talpon maradtak”, és sikeresen beilleszkedtek a társadalomba.

A maslow-i elmélet gondolat- és fogalomkörét használva, az alapkérdésünk tehát az volt, hogyan és milyen tényezők együttállása révén történhet meg az, hogy a piramis alsó szintjeit átugorva – a „biztonság”, „a szeretet” és a „valahová tartozás” élményének megtapasztalása nélkül –, bizonyos emberek számára elsődleges igényné válik „mások elismerése”, egyszersmind vonzóvá válik az ún. középosztálybeli értékrend, illetőleg a legitím keretrendszeren belüli „siker”. Hogyan lehetséges tehát, hogy ezek az emberek nem sodródtak a bűnelkövetés útjára, vagy ha fiatalkorukban mégis, később képesek voltak kiszakadni ebből? Milyen tényezőkre vezethető vissza ez a fajta rugalmasság (reziliencia)?

A reziliencia fogalma

A reziliencia fogalma a természettudományokból ered: az anyag megváltoztatását célzó hatásokat követően annak rugalmasságát, valamint az ellenálló és az egyensúly helyreállításának képességét jelenti. Legáltalánosabb megfogalmazás szerint „*a reziliencia sokkhatás esetén megmutatkozó rugalmas ellenálló képesség, amely biztosítja a funkcionális fennmaradást.*”⁹ *A reziliencia kifejezést azonban széles körben használják*

9 Szokolszky Á., V. Komlósi A. (2015) p. 12.

a különböző tudományágak: megjelenik az ökológiában, a mérnöki tudományokban is, azonban témánk szempontjából az általános és pszichológiai értelmezése a releváns.

A reziliencia pszichológiai jelenségként történő értelmezése kapcsán Ann S. Masten meghatározásából indulunk ki: „a reziliencia a sikeres alkalmazkodás folyamata, képessége vagy kimenete a kihívást jelentő vagy fenyegető körülmények ellenére”.¹⁰ Masten a reziliencia képességét általános, mindenben meglévő tulajdonságként fogta fel, ezen belül is az alkalmazkodási folyamat minőségét tartotta a legmeghatározóbbnak. Rutter vitatta ezt az álláspontot, szerinte a reziliencia nem általános, hanem egyenesen kivételes tulajdonság. Szerinte két összetevőt kell vizsgálni a rezilienciával kapcsolatban: a negatív tapasztalatokra adott válaszok minőségét, valamint egy negatív életesemény utáni felépülés folyamatát.¹¹ Rutter a rezilienciát személyiségjellemzőként tartja számon, amely által a személy sikeresen küzd meg az őt körülvevő, a fejlődését hátrányosan befolyásoló környezeti tényezőkkel vagy az őt érő káros hatásokkal. Ezzel szemben Masten és mások (például Anderson, Renner, Danis)¹² nem tekintik személyiségvonásnak a rezilienciát, hanem úgy vélik, hogy az a gyermek és a környezet közötti interakció alapján alakul ki.¹³ Gordon is hasonlóképpen fogalmazott: a reziliencia a viszontagságos körülményekkel szemben megnyilvánuló képesség a boldogulásra, az éretté válásra és a kompetencia növelésére. Ezek a körülmények lehetnek biológiai rendellenességek vagy a környezetből származó akadályozó tényezők. Ahhoz, hogy az egyén boldoguljon, éretté váljon és kompetenciáját növelje, minden erőforrását mozgósítania kell, legyen az biológiai, pszichológiai vagy környezeti.¹⁴

A reziliencia alapvetően a nehéz körülmények közötti jó eredmény elérését, azaz pozitív kimenetelt jelent. Ezt figyelembe véve Kathleen Tusaie és Janyce Dyer a betegápolók vonatkozásában vizsgálta a rezilienciát, olyan munkaterületen, ahol az ott dolgozók stresszel teli környezetben, állandóan változó helyzetekkel kerülnek szembe. Optimális esetben ezeket a helyzeteket dinamikusán és a rugalmasan kell kezelniük. Vizsgálatuk során megállapították, hogy a reziliencia nem statikus, hanem dinamikus jelenség, mely nem feltétlenül egyforma szintű a pszichológiai működés valamennyi szférájában: például a tanulásban magas reziliencia-szintet mutató egyén más területen nem biztos, hogy hasonlóképpen teljesít. Ebből következően a reziliencia globális meghatározása nem feltétlenül helyes.¹⁵

10 Masten, A. S. (2001) p. 228.

11 Rutter, M. (2007) p. 205-209.

12 Anderson, K. M., Renner, L. M., Danis, F. S. (2012) p. 1279-99.

13 Erdei R. (2015) p. 18.

14 Gordon, K. A. (1995) p. 239-255.

15 Tusaie, K., Janyce D. (2004) p. 3-8.

Etwart és munkatársai a kutatásunk szempontjából egyik legnagyobb jelentőségű tényezőt, a szociális-érzelmi kompetenciát hangsúlyozták, ezen belül is a célirányos előrehaladás képességét. Az elmélet megalkotói olyan célok kitűzéséről beszélnek, amelyek az adott személy számára reálisan megvalósíthatóak, és elérésük tovább növeli az egyén kompetenciáját, ezáltal segítve őt a boldogulásban. Az interperszonális képességek területén a támogató kapcsolatok kialakítását emelhetjük ki. Vagyis a reziliens egyének a céljaik eléréséhez szükséges személyekkel való interakcióhoz megfelelő kommunikációs stílussal, nyelvi és érzelemkifejezési készségekkel rendelkeznek. Az interperszonális kapcsolatok során a környezet reakciója szintén befolyásolja az egyén gondolkodását, viselkedését, kompetenciáinak alakulását (szociális hatás).¹⁶

A reziliencia tehát összetett fogalom: egyszerre jelenti a rendszer belső stabilitását és a megváltozott környezeti viszonyokhoz való alkalmazkodási (túlélési és megküzdési) képességét. Számunkra a rezilienciának, a megküzdésnek az a szegmense volt releváns, amely – nagyjában-egészében – egyet jelent a bűnelkövetéstől való távolmaradással, éppen azoknál az embereknél, akiknél nem számolhatunk a család és a környezet pozitív, személyiségfejlődést szilárdító hatásával.

Empirikus vizsgálatunk tanulságai

Az empirikus vizsgálat során tíz fővel készítettünk ún. életút interjút, illetőleg lehetőségünk nyílt további 16 ember életútjának megismerésére a Duna Tv „Mentor” című műsorának segítségével, amelyet személyes beszélgetések követtek. A vizsgálatban szereplők történetének közös sajátossága volt az, hogy életükből hiányzott a stabil „felügyelet” és a szoros érzelmi kötődést jelentő családi háttér. Ez a hiány alkalmanként teljes volt – vagyis a gyermek úgy nőtt fel, hogy egyáltalán nem ismerte a szüleit –, más esetben „csak” részleges, hiszen – noha csak alkalmi szinten, de – laza kapcsolat azért volt az állami gondozott és a szülők között. Minden érintettre igaz volt azonban, hogy koragyermekkori fejlődéséből szinte minden releváns attribútum hiányzott ahhoz, hogy fejlődéslélektani szempontból egészséges növekedési folyamatról beszélhessünk. A gyermekek számára ismeretlen volt a kötődés, így nem tudott kialakulni az Erikson által definiált stabil identitás sem; az identitás kérdésén túl azonban a gyökértelesség egyéb lélektani deficiteket is indukál(hat).

Ezekből egy – nagyon meghatározó – a pozitív, motiváló családi narratíva hiánya. Marin, Duke és Fivush kutatásai igazolták, hogy az a gyerek, akinek oscilláló (váltakozó) családtörténete¹⁷ van, krízishelyzetben jobban helyt fog állni, mint azok, akiknek az

¹⁶ Etwart, C. K., Jorgensen, R. S., Suchday, S., Chen, E., Matthews, K. A. (2002) p. 339-352. Idézi: Erdei R.: i. m. p. 23-24.

¹⁷ A családi narratíva alapvetően három iránynt mutathat. Az egyik, amely rózsaszínre színezi a család történetét: „*nálunk nem volt soha semmi probléma, mindig mindenki békében élt, a családnak min-*

életében homogén módon csak pozitív vagy csak negatív életesemények hozzáférhetők a családi narratívából¹⁸. Ezeknek a gyerekeknek – akik árnyaltabban és valóságosabban látják felmenőiket és hozzátartozóikat – magasabb lesz az önbecsülésük és rugalmasabbá válik a személyiség szerkezetük. Másként fogalmazva, megszületik az intergenerációs én, amelynek értelmében: „nem egyedül vagyok a világban, hanem van mögöttem egy életmese”. Az állami gondoskodásban élő gyermekek viszont aligha találkoznak pozitív vagy oszcilláló családi narratívával. A családjukról vagy egyáltalán nem tudnak semmit, vagy téves információik vannak. A családtörténetük leggyakrabban kudarcok sokaságából épül fel – éhezés, szegénység, bűnözés, alkoholfüggőség stb. –, aminek egyenes következménye, hogy az érintett gyermekotthonba került. Mivel a gyermek még azt az interpretációt sem tudhatja magáénak, hogy a „viharok ellenére legalább a gyermeket, vagyis téged megtartottunk, felneveltünk”, nagyon nehéz az egészséges(hez közelítő) énképet kialakítani.

Ahhoz, hogy az egyén – a hiányok ellenére és a narratív támpontok nélkül is – érzelmileg és morálisan is „életben maradjon”, sőt, fejlődésnek indulhasson, hatékony interpretációs keretre van szüksége. A talpon maradásban két értelmezési tényező tudott segítséget nyújtani a fiatalok számára: egyrészt egy valóban létező, racionális magyarázat az állami gondoskodásba való bekerülésre (még, ha ez a családi narratíva egésze szempontjából negatívnak is mondható), másrészt az ezt követő elfogadó/belátó hozzáállás. A reziliencia egyik sarokpontjának tekinthető az optimista szemlélet. Elmondható volt tehát, hogy azok az emberek vészelték át a gyermekotthonos elhelyezést, akik az életüket, konkrét helyzetüket reálisan mérlegelték, és felmérték, hogy fizikai egészségük és életben maradásuk egyik garanciája éppen az állami gondoskodás volt. A rezilienciáról alkotott elméletek által említett egyik legfontosabb jellemző – amely

dene megvolt stb.”; vagy „egyszer nagy szerencse ért minket, azóta is ebből élünk stb.”. Ez a narratíva bár nyilvánvalóan pozitív irányt mutat a gyermek számára – és a „sikeresek vagyunk” érzését erősíti, erősítheti –, nem ad fogódzót arra az esetre, ha valaki hibázik. A család „fekete báránya” hiányzik a történetből, az interpretáció egyoldalú, és kevésbé támogatja az újrakezdést, a talpra állást a nehéz helyzetekből. A második opció az, amikor a család alapvetően a negatív dolgokra helyezi a hangsúlyt. Ez lehet egy tartósan borúsra festett kép („nekiünk soha nem sikerült semmi”, „ne akarj többet, akkor csak betörök a fejed”); vagy egy konkrét eseményhez, töréshez kapcsolódó interpretáció („addig minden jó volt, amíg nagyapád el nem kártyázta a családi vagyont”, „addig minden jó volt, amíg a nagyanyádat nem bántották a katonák” stb.). Ezek a familiáris visszacsatolások egy negatív spirált idéznek elő, mert a családban felnövő fiatal nem mer kezdeményezni, nem mer kockázatot vállalni, hiszen úgy érzi, hogy bármilyen akciója „halálra van ítéelve”. Az üzenetek némelykor tudatos, máskor tudattalan módon, de beépülnek a felnövő generációk működési modelljeibe. A harmadik lehetőség – amelyet a pszichológia jó megoldásként tart számon – az úgynevezett oszcilláló narratíva, ami a legjobban hasonlít a népmesékhez: leégett a ház, de újjáépítettük, meghalt valaki, de jött valaki más. Ez utóbbi a hiteles narratíva. A szakember szerint: „Nem kell a fekete bárányokat kilúgozni, a negatív történeteket eltitkolni a gyerek elől, mert ezeket pozitív erőforrásként is lehet használni.”

https://divany.hu/szuloseg/2017/10/13/szuloseg_gyerek_neveles_boldogsag_eloadas_dr_kadar_annamaria/?fbclid=IwAR0zMgpQ4UP7BdlGWwNykWm0G2xAldBKJG_pn8kUDAzq9ban8N53n_E-vFg

18 Marin, K. A., Fivush, R., Duke, M. P. (2006) p. 41.

arról szól, hogy a reziliens személy a különböző élethelyzetek során a számára legkedvezőbb, a sorsát előre mozdító mozzanatokat képes felismerni és a maga javára fordítani – interjúalanyainkon pontosan tetten érhető volt. A pozitív érzelmi attitűd nélkülözhetetlen volt a megküzdéshez, míg az önsajnálát komoly mértékben rongálja a megküzdés esélyeit.

Adódik tehát a kérdés: mi az oka annak, hogy az egyik ember ugyanazt a helyzetet nagyon negatívan éli meg, míg a másik a számos hátránnyal terhelt szituációból is ki tudja hozni a maximumot? Másként fogalmazva: honnan eredeztethető a – negatív körülmények dacára megjelenő – hit és énerő? Mi sarkallhatja ilyen esetben az embereket a konstruktív magatartási formák választására?

A beszélgetések és a megtekintett interjúk alapján két közös pont rajzolódott ki az életutakban: az egyik a tanulás iránti elkötelezettség, a másik a tudatmódosító szerektől való tudatos távolmaradás volt. A többszörös visszaesőkkel készített beszélgetésekből kiderült,¹⁹ hogy életükben mind a tanulás, mind az iskola kérdésköre háttérbe szorult. A legtöbb interjúalany számára a tanulás nem képviselt értéket, így nem bizonyult vonzóknak maga az iskola intézménye sem. Az iskolába járás unalmas volt, kötelezően teljesítendő minimum, kitörési lehetőségként nem számoltak vele. A 2018-as beszélgetések közös vonása volt, hogy az élettörténet elmesélésekor az iskola spontán módon fel sem merült, a tanulásra, az oktatásra minden esetben mi magunk kérdeztünk rá. A reziliensek életében azonban a tanulás és a tudásvágy is kiemelkedő helyet foglalt el. A tudásvágy, a tanulás iránti fogékonyság azonban nem választható el az iskola mint oktatási intézmény szerepétől sem, amely társadalmi aktorként speciális funkciókat képvisel²⁰ és kivételes helyzetben van.

Pierre Bourdieu az iskola társadalmi szerepéről a következőképpen ír: *„Az iskolában a tanár a fő jutalmazó és büntető. A gyerekek valamilyen teljesítményének értékelésekor érdemjegyet ad, melyet metakommunikációs jelzésekkel ki is egészíthet. Jutalomra, azaz jó jegyre metakommunikációs megerősítéssel az a gyerek számíthat, aki az oktatás tartalmában kifejeződő tudást sajátjaként, meghitt ismeretként kezeli. Erre azonban nagy valószínűséggel azok a gyerekek képesek csupán, akiknek a családi szocializáció során elsajátított szubkultúrája nincs távol az oktatás során közvetített tudástól. S mivel az iskolákban a középosztály értékrendszerére épülő kultúra közvetítése a norma, ezért érthető módon a középosztálybeli vagy annál magasabb státuszú szülők gyermekeit jutalmazza az iskola jó érdemjegyekkel.”*²¹ Elmondható tehát – és ez az állítás ugyanúgy igaz volt a rendszerváltozás előtti iskolarendszerekre, mint a mai oktatásra –, hogy az oktatási

19 Lásd: Sárík E., Bolyky O. (2019) p. 186-210.; Bolyky O., Sárík E. (2018) p. 5-22.

20 Lásd még: Sárík E. (2001)

21 Bourdieu, P. (1996) p. 6.

rendszer elsődlegesen az egyébként is középosztálybeli értékekkel rendelkezők számára jelent értelmezhető keretrendszert. A hátrányokkal küzdő gyermekek értékrendje, metakommunikációs skilljei nem/vagy kevésbé kompatibilisek a középosztálybeli értékekkel, így kevésbé lesznek sikeresek az iskolában, hiszen számukra az ún. „rejtett tanterv” érthetetlen és értelmezhetetlen. A társadalmilag hátrányos helyzetben lévők körében így természetszerűen tekinthető az iskola rendszerének, az oktatás egészének negligálása, illetőleg a gyakran megfogalmazott kritika, amely szerint „*az iskola unalmas*”.²² Levonható tehát az a szomorú következtetés – amelyet számos kutatási eredmény²³ is alátámaszt –, hogy az iskola sok tekintetben az egyébként is meglévő társadalmi különbséget nagyítja fel, vagyis a kritikussá vált alacsony fokú társadalmi mobilitást²⁴ nemhogy kompenzálná, hanem sok szempontból csak megerősíti.²⁵

A mostani kutatásunk szereplőinél azonban ez a megállapítás nem nyert megerősítést. A reziliensek a maslow-i piramis alsó szintjén lévő szükségletek – mint például a „biztonság/szeretet”, „valahová tartozás” – hiánya ellenére, nyitottak voltak a tudásra, tanulásra, és fontossá vált számukra a maslow-i piramis következő grádicsán található „mások elismerése” szükséglet. Hogyan lehetséges az tehát, hogy a piramis egyes lépcsőit átugorva, anélkül jött létre tanulási motiváció, hogy az érintett szerető, biztonságos közegben nőtt volna fel?

A válasz mélyebb elemzést igényelne, ehelyütt csak egy általunk – az interjúk alapján – valószínűsíthető opciót vázolunk fel. Az interjúalanyok közös vonása volt, hogy többségük magas intellektuális képességekkel rendelkezett, ami azonban nem korlátozódott a klasszikusan IQ-ként kezelt logikai (esetleg nyelvi) intelligenciára.²⁶ A Howard Gardner-féle intelligencia-osztályozást alapul véve – és anélkül, hogy konkrét pszichológiai mérést végeztünk volna – szembeűnő volt az általunk megkérdezettek több területen jelentkező kimagasló intellektusa. Többen voltak, akik átlag fölötti képi-térbeli intelligenciával rendelkeztek, és ezt művészeti tevékenységük során kamatoztatták, de megismerhettünk olyanokat is,²⁷ akiknek a zenei intelligenciája magasodott az átlag fölé vagy a sport területén értek el sikereket.

22 Lásd: Hegedűs J. (2013)

23 Huszár Á., Záhonyi M. (2018) p. 5-27.; Fényes H., Róbert P. (2006, szerk.); Róbert P. (1990) p. 356-372.

24 „Az utóbbi évtizedekben e vizsgálatok alapján nem csupán a különböző társadalmi rétegek közötti jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek növekedtek meg számottevően, de maga a társadalom szerkezete is polarizálódott, valamint az esélyegyenlőség mértéke is csökkent.” Huszár Á., Záhonyi M. (2018) p. 5-27.

25 „Ez nagyon gyakran nem valósul meg, az oktatásügy akarva-akaratlanul a társadalmi egyenlőtlenségeket erősíti fel. Az iskolarendszer szelektivitása, a tanulók közötti egyenlőtlenségek növekedése, a közoktatás hátránykezelési stratégiáinak kidolgozatlanlaga és ebből adódó iskolai lemorzsolódás hozzájárul a kriminalizálódáshoz.” Hegedűs J., Fekete M. (2014) p. 5.

26 A többszörös intelligencia elmélete Howard Gardner nevéhez fűződik.
www.verywellmind.com/gardners-theory-of-multiple-intelligences-2795161

27 Lakatos Brigitta: Oláh Ibolya: a párommal értelmet nyert a karácsony. Lokál, 2016. 12. 20.
www.lokal.hu/2016-12-olah-ibolya-a-parommal-ertelmet-nyert-a-karacsony

Az interjúalanyok azonban leginkább a kimagasló intra- és interperszonális intelligencia tulajdonságában osztoztak. Minden megkérdezett – részben a valóságnak a maga kendőzetlen valójából fakadóan – nagyon hamar rákényszerült arra, hogy megismerje önmagát, tisztában legyen saját korlátaival és erőnyeivel. Ez az önismeret kulcsfontosságúnak bizonyult a tudatmódosító szerekhez való viszonyban. Korábbi hazai és nemzetközi kriminológiai kutatások egybehangzóan rizikófaktorként tételezik a tinédzserek alkohol- vagy kábítószer-fogyasztását. A 2017-18-as vizsgálataink alapján szintén alátámasztást nyert ez a megállapítás, hiszen a többszörös visszaeső vagy visszaeső bűnelkövetőként fogvatartott interjúalanyok döntő többsége küzdött alkohol- és/vagy drogproblémával. Reziliens interjúalanyaink ezzel szemben – felismerve a szerhasználat veszélyeit – elítélően nyilatkoztak a tudatmódosító szerek használatáról. *„Én egészen kiskoromban megfogadtam, hogy 18 éves koromig nem fogyasztok alkoholt. Be is tartottam. Láttam, hogy mások hogy jártak az itallal, pláne meg a kábítószerekkel. Több embert láttam emiatt teljesen tönkre menni, nekem erre nem volt szükségem.” (F. N.)* *„Körülfuttem mindenki füvezett, meg mindenféle szert használt. Engem is kínálgattak, persze. De én eldöntöttem, hogy nem. Mindig csodálkoztak is rajtam, hogy bírom ki, meg miért nem 'tolok' valamit, de én így is benne voltam mindenben. Minek kellett volna? És anyaggal nem lehet tanulni... Nagyon jó döntés volt a részemről.” (O. N.)*

Az önismeret és a korlátok helyes felállítása legtöbbször magasfokú interperszonális intelligenciával is párosult. A beszélgetések során (is) feltűnő volt, hogy az interjúalanyok minden gesztusra, rezdülésre figyelnek: egyrészt „lekövetik” a másik ember viselkedését, másrészt olvassák a mögöttes szándékot, indítékot is. Azok a fiatalok, akik állami gondoskodásban, intézményi keretek között, kortársi közösségben nőnek fel, állandó éberségre kényszerülnek, hiszen ez (praktikusan) a túlélésük záloga. Közülük természetesen azok maradnak talpon, akiknek az idegrendszerét ez az éberség kevésbé terheli le, így marad energia a pozitív személyiségbeli fejlődésre.

Ahhoz azonban, hogy ezek a készségek manifesztálódjanak és kézzel fogható „gyümölcsöt” teremjenek, többre van szükség. A helyzetfelismerés képessége akkor válhat előnnyé, ha valaki a társadalmi előrejutás hagyományos útjait is képes végigjárni, vagyis a céljai elérése érdekében képes áldozatot vállalni: iskolába járni vagy tartós, monotonitást igénylő munkát végezni. Az akaratú képesség mozgósításához elsősorban arra volt szükség, hogy az iskola által képviselt, ún. középosztálybeli értékrend az érintettek számára vonzóvá váljon.

A fentiekben leírtak tehát egy önmagát erősítő folyamatként és működési módként tekinthetők: azoknak a fiataloknak lesz vonzóbb a többségi társadalom által preferált értékrend, akik valamely intelligencia ágensben előnyökkel rendelkeznek, és azok vágnak jobban a beilleszkedésre/alkalmazkodásra, a középosztálybeli értékeket hordozó személyektől érkező elismerésre, akik az intelligencia-térkép valamely mezőjén

erősebben teljesítenek. Ennek következtében (és ezáltal) a „tehetségesebb” fiatalok számára az iskola nem válik a kudarcélmények színterévé, hanem az életnek egy olyan szegmense lesz, ahol napi szinten juthatnak sikerélményekhez.

Több interjúalany is beszámolt arról, hogy gyermekotthonos éveiből a legszívesebben az iskolai élményekre gondol. *„A legjobb az volt, amikor az iskolában voltam. Az maga volt a nyugalom és a szabadság. Mindig szinte kitűnő tanuló voltam, és volt néhány kedvenc tantárgyam is: magyar, földrajz és a fizika. Ezeket nagyon szerettem, és mindig kiválóan is teljesítettem. Egy idő után ösztöndíjat is kaptam, ami eléggé motivált.”* (F. N.) A motiváció tehát megjelenhetett anyagi formában is – ami meglehetősen komoly értéket képvisel egy korábban esetleg éhező, de anyagilag mindenképp nélkülöző embernek –, de döntően nem, vagy nem kizárólag materiális jellegű volt. A legfontosabb pozitív visszacsatolás az iskolai sikerekre, egy-egy felnőtt referenciaszemély támogatása, elismerése volt.

„Általában nekünk azt mondták, hogy úgyis maximum utcaseprő lehet belőlünk vagy a társadalom legalsó rétegeiben köthetünk ki. Amikor egy tanáromtól megkérdeztem, hogy én végezhetek-e egyetemet, és a legnagyobb természetességgel azt válaszolta, hogy 'persze, miért ne', az igazi biztatás volt. Szárnyakat adott.” (Mentor című rövidfilm sorozat)

Kutatásunk fontos megállapítása, hogy szinte minden reziliens interjúalanyunk életében megjelent egy olyan személy, aki egyszerre volt példakép és támogató. Ezeknél a fiataloknál kulcsfontosságú, hogy valaki szó szerint „észrevegye” őket. A mentorok/ támogatók nem feltétlenül voltak híres vagy közismert személyek, „mindössze” tisztességes, egyenes úton járó, tanult emberek, akik saját szociális közelterük által elismertek, és készséget mutattak egy bizonytalan sorsú fiatal támogatására, útjának egyengetésére. Az interjúalanyok közül többen arról számoltak be, hogy volt egy-két olyan személy az életükben, akik tartós felügyeletet, anyagi támogatást, egyszersmind szeretetet is nyújtottak. *„Megérkeztem Magyarországra, gyakorlatilag egy táskával. Volt három ingem és két nadrágom. Nigériából érkezve nem voltam felkészülve a télre. Tudtam, hogy van tél, persze, de amikor leszállt a gépem novemberben, nagyon csodálkoztam, hogy ennyire hideg lehet. Visszamentem és felhúztam az összes ingem, egymás tetejére. Aztán elindultam a Műszaki Egyetem felé. Ott a véletlen – vagy az Úr – elém hozott egy másik nigériai srácot, aki azonnal adott egy dzsekit... Így kezdődött az ittlétem. Ha nincsen viszont XY, aki felkarolt, a hónom alá nyúlt, nem tudom, mi lett volna velem. A mai napig apaként tekintek rá. Ő egy művészember, aki akkor döntési pozícióban volt, és ő segített abban, hogy ösztöndíjat szerezzek Magyarországon. Valamiért meglátta bennem az akarást és a tehetséget, és nem engedte el a kezem.”* (O., aki ma az Egyesült Államokban él, 49 éves, saját sikeres vállalkozását vezeti.)

Ez a felkarolás, odafigyelés jelent meg a következő interjúalanyunknál is: *„Fiatal voltam, gyermekotthonos, de látták, hogy ügyesen festek. Azóta is ebből élek. Ha viszont nem lett volna a művészművész, aki felkarol, nagyon nehezen tudtam volna megállni a lábamon. Azon kívül, hogy anyagilag támogatott, egyengette az utam, elvitt magával külföldre is, és felnyitotta a szemem a szépre és a szellemi értékekre.”*

A pedagógusok, nevelők kimagasló szerepe és felelőssége megkérdőjelezhetetlen, mivel a gyermekvédelmi intézményekben, de még a javítóintézetekben is ők lehetnek azok a személyek, akik szellemi iránymutatást nyújthatnak a gyermekeknek, tehát figyelmük, támogatásuk sorsdöntő lehet az intézetükben nevelkedők életében. Elhangzott egy többszörös visszaeső elítélttől, hogy élete legnagyobb élménye az volt, amikor Aszódon megnyert egy szavalóversenyt. Több olyan fogvatartottal találkozhattunk, akik valamilyen művészi érzékenységgel, tehetséggel rendelkeztek, ami azonban önmagában a talpon maradáshoz nem volt elegendő. Egyértelművé vált tehát, hogy ahhoz, hogy valakinek a tehetsége utat törjön és kiteljesedjen, mindenképpen szükséges a tartós lelki és anyagi támogatás, amelyekhez az állami gondozásban felnővők csak kivételesen jutnak.

Összegzés

Kutatásunk alapján megállapítható, hogy a hátrányos helyzetből való kitörésnek nagyjában-egészében körvonalazható útja van. Az első lépés a talpon maradásban, hogy az érintett jó helyzetfelismerő képességgel rendelkezzen, amely derűlátó szemléletmóddal és határozott céltételezéssel párosul; vagyis, ha valaki a saját nehéz élethelyzetében észre tudja venni a jót, és azt előnyként értelmezi, esélye nyílna arra, hogy az adott szituációból tőkét kovácsoljon. A helyzet pozitív megítélése azonban nem jelenthet alaptalan optimizmust, és még kevésbé jelentheti az adott helyzetbe való „belekényelmesedést”. A pozitív szemléletmóddhoz folyamatos, agilis és bátor cselekvésre van szükség, amely jól körülírható és reális célok felé tart. A gyermekotthonokban élő személyek számára az egyik legkomolyabb kihívást ugyanis éppen az jelenti (természetesen csak a fentiekben bemutatott érzelmi deficitek után), hogy torz a valóságról alkotott fogalmuk. Nincsen mintájuk arról, hogy egy család praktikus életvitelét, mindennapjait hogyan kell megszervezni, nem evidens számukra például a csekkek befizetése vagy a napi bevásárlás mikéntje sem. A valóság gyakorlati része (torz módon, de) adott: az intézet gondoskodik az ételről, a ruházatról, vagy a közüzemi szolgáltatások finanszírozásáról. Ez téves illúziókat, hamis biztonságérzetet alakíthat ki az egyénben: egyrészt kevésbé alakul ki az öngondoskodás képessége, másrészt pedig nehezen tanulja meg az anyagi veszteség fogalmát, minthogy saját javakkal nem rendelkezik. Az állami gondoskodásban felnővők nem szembesülnek azzal, hogy a talpon maradás és a felemelkedés sokszor a monoton és akár unalmas és/vagy embert próbáló feladatok tartós elvégzése által valósul meg, amely komoly lemondásokkal, a pillanatnyi örömök háttérbe helyezésével jár.

A reziliencia kapcsán végzett vizsgálatok eredményei jelenlegi – szűkre szabott – kvalitatív mintákon igazolást nyertek. A talpon maradáshoz – illetőleg a talpon maradáson túlmutató társadalmi sikerhez – mind az intraperszonális (egyénben rejlő) faktorok, mind az interperszonális/környezeti tényezők meglétére szükség van. Az interjúalanyoknál az intraperszonális faktorok – a kognitív tényezők (optimizmus, intelligencia, kreativitás, humor, világnézeti meggyőződés, önmaga értékelése) – és a specifikus kompetenciák (megküzdési stratégiák, szociális készségek, memória, tanulási képességek) egyaránt jelen voltak. Vizsgálatunk megerősítette, hogy még abban az esetben is, ha támogató családi háttérrel nem számolhatunk, a személyre szabott támogatás elengedhetetlenül fontos. A személyes mentorálás képes ugyanis azokat a hiátusokat pótolni, amelyeket a családnélküliség – az érzelmi deficiteken túl – indukál. Kutatási eredményeinket Budai István, a Balassagyarmati Fegyház és Börtön parancsnokának szavai is alátámasztották: *„Vannak, akik talpra tudnak állni. Velük kapcsolatban ki kell emelni, hogy majdnem mindegyikük részt vett valamilyen, a személyiségéhez illő speciális programban, ilyen volt például a Mesekör nevű foglalkozás. Egyik ilyen fogvatartottunk itt találkozott először azzal, hogy őt érdek nélkül támogatják és szeretik. Az is bizonyos, hogy a szabadulás utáni kinti életben szükség van egy stabil támogatóra. Ez mindazoknál megvolt, akik tőlünk szabadultak és távol maradtak a bűnözéstől.”*

Zárszóként idéznénk egy – ugyanebben a bv. intézetben dolgozó – személyi állományi tag gondolatait, akinek szakmai elhivatottsága mindenkinek példaképpül szolgálhat: *„Nekünk, akik így nőttünk föl, hogy szeretettel vagyunk a családunk felé, érdeklődünk a barátaink iránt, nekünk ez otthonról hozott és otthonról természetes. Nekik (a fogvatartottaknak) ez nagyon sokszor ajándék. Nem annak szánjuk, a természetes énünket adjuk ki, de mégis, ők ezt így fogják fel és ezek sorsdöntő pillanatok lehetnek.”*

Felhasznált irodalom

- Anderson, Kim M. – Renner, Lynette M. - Danis, Fran S. (2012): Recovery: resilience and growth in the aftermath of domestic violence. *Violence Against Women*, 18 (1), 2012. november
- Bolyky Orsolya - Sárík Eszter (2018): A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében - Előkészítő szakasz. *Börtönügyi Szemle*, 37. évf. 2018/3.
- Bourdieu, Pierre (1996): Az oktatási rendszer ideologikus funkciója, In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és Társadalom I. (Szöveggyűjtemény)*, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs
- Erdei Róbert (2015): Reziliencia és iskolakezdés. PhD disszertáció. ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest. Online: http://ppkteszt.elte.hu/file/Erdei_Robert_dissz.pdf
- Etwart, C. K. – Jorgensen, R. S. – Suchday, S. – Chen, E. – Matthews, K. A. (2002): Measuring stress resilience and coping in vulnerable youth: The social competence interview. *Psychological Assessment*, vol. 14, no. 3.
- Fényes Hajnalka – Róbert Péter (2006, szerk.): *Iskola és mobilitás (Szöveggyűjtemény)*. Debreceni Egyetem, Debrecen
- Hegedűs Judit (2013): Az iskola olyan, mint egy halottasház – Javítóintézeti fiatalok iskolai élményei. In: Hazai Vera – Hatvani Erzsébet – Virág Tünde (szerk.): *Lépés-váltás. Fiatalok bűnelkövetők reintegrációs programja*. FICE, Budapest
- Hegedűs Judit – Fekete Márta (2014): Korai iskolaelhagyás és a kriminalitás kapcsolata, kezelésének lehetőségei. *Munkabeszámoló*. Tempus Közalapítvány, Budapest
- Huszár Ákos – Záhonyi Márta (2018): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, Budapest, 2018/1. szám
- Gordon, Kimberly A. (1995): Self-concept and Motivational Patterns of Resilient African American High School Students. *Journal of Black Psychology*, vol. 21.
- Marin, Kelly A. – Fivush, Robyn – Duke, Marshall P. (2006): Family Narrative Interaction and Children's Sense of Self; *Family Process*, Volume 45, Issue 1. Emory University, Department of Psychology, Atlanta, p. 39-45.
- Maslow, Abraham (1954): *Motivation and Personality*; Harper and Row, New York
- Maslow, Abraham (1964): *Religions, Values and Peak-Experiences*. Kappa Delta Pi, Ohio State University Press, Columbus
- Maslow, Abraham (2003): *A lét pszichológiája felé. Emberközpontú Pszichológia*. Ursus Libris, Budapest
- Masten, A. S. (2001): Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, vol. 56.
- Róbert Péter (1990): Társadalmi mobilitás. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*, TÁRKI, Budapest
- Rutter, M. (2007): Resilience, competence, and coping. *Child abuse and neglect*, vol. 31.
- Sárík Eszter – Bolyky Orsolya (2019): *Bűnözői életutak a maslow-i szükségletelmélet tükrében*. In: *Vókó György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 56. kötet, OKRI, Budapest*
- Sárík Eszter (2001): Az iskola betegek, avagy beteg-e az iskola, *Új Pedagógiai Szemle*, Budapest, 2001. június. Online: <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00050/2001-06-ta-Sarik-Iskola.html>
- Szokolszky Ágnes – V. Komlós Annamária (2015): A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia*, 2015/15. szám
- Tamás Katalin: Hol tévedett Maslow? Online: <https://tisza-kommunikacio.hu/hol-tevedett-maslow/>
- Tusaie, Kathleen – Janyce Dyer: Resilience (2004): a historical review of the construct. *Holistic nursing practice*, 2004/18.

